

In memoriam Borsa Gedeon (1923–2022). 2022. december 24-én, életének 100. évében elhunyt Borsa Gedeon könyvtörténész, a korszerű retrospektív nemzeti bibliográfia megalapítója, a hazai és egyetemes nyomdászattörténet kiváló szakértője.

1923. október 11-én született Budapesten, Janits Károly néven. Tanulmányait a pesti Piarista Gimnáziumban végezte, az ott kapott szellemi, erkölcsi útravaló mindvégig nyomom követhető pályáján. Gazdasági szakembernek készült, de szülei kívánságának megfelelően a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán végzett 1945-ben. Közben néhány szemesztert a bécsi egyetemen is hallgatott, megalapozva ezzel kiváló német nyelvtudását. A viszontagságos időkben Lágymányoson szatócsüzletet nyitott, amelyet még az államosítás előtt átadott a KÖZÉRT Vállalatnak. Ezt követően 1950–1951 között a Levéltárak Országos Központjának munkatársa volt. 1951-től – Iván bátyja, a neves levéltáros vezetői kinevezése után, az összeférhetetlenség elkerülése érdekében – az Országos Könyvtári Központba került, majd annak megszűnése után változatlan feladattal a Népkönyvtári Központ munkatársa lett. Itt Kóhalmi Béla és – az általa mindig nagy elismeréssel emlegetett – Fitz József felügyelete alatt feladatai közé tartozott előbb az állami kézbe vett szerzetesi könyvtárak kezelése, anyagának kiválogatása, majd emellett az egyházi tulajdonú könyvtárak jegyzékbe foglalása, elhelyezése is. Ennek érdekében járta egy kis csoporttal hétfőtől péntekig az országot „Soprontól Makóig és Szentgotthárdtól Sátoraljaújhelyig, míg szombatokonként a beszámolórt irtuk”, emlékezett vissza erre az időszakra egy vele készült interjúban. E munka első és legfontosabb eleme – az új tulajdonosok számára gyakran csupán terhet jelentő állomány – biztos helyre szállítása, s így a megsemmisüléstől való megmentése volt. Nagyrészt az ő kitartásának köszönhető, hogy – kivételes esetként – a zirci ciszterci és a gyöngyösi ferences könyvtár egyben, és az előbbi eredeti helyén is maradhatott.¹

1954-től lett az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. 1958–1960 között a Gyarapítási Osztály vezetője lett. Az államosított könyvtárak rendezésekor szembesült vele, hogy az így felhalmozódott könyvanyag feldolgozásához a korábbi, még oly jó bibliográfiák és pótlásaik nem elégségesek. Ez indította arra, hogy 1961-ben elvállalja a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* című retrospektív bibliográfia megszervezését és vezetését, e feladatot egészen 1983-as nyugdíjba vonulásáig ellátta.²

E feladatkörében megalkotta az 1801 előtti nyomtatásban megjelent hungarika nyomtatványok minden részletre kiterjedő tartalmi és formai feltárásának rendszerét. A nemzeti bibliográfia ügyének akkorra már két és fél évszázados hagyományához szervesen csatlakozva, nagyszerű szervezőként és rendszerező elmeként megújította, a 20. század igényeihez és lehetőségeihez alakította azt. Valóban egy teljes rendszert dolgozott ki, a szisztematikus anyaggyűjtéstől kezdve a nyilvántartásokon és feldolgozáson keresztül az eredmények közzétételéig. Olyan keretet adott e munkának, amelyben minden kutatási irány és minden adat egyértelműen, pontosan és visszakereshetően elhelyezhető, amely egységes struktúráként működik, egy jól körülírt cél felé halad. Elsősorban világosan körülhatárolt és pontosan definiált részekre osztotta az áttekinthető anyagot a különböző hungarika

¹ Az ő, illetve Wix Györgyné László Boriska, Reményiné Vida Erzsébet és Dörnyei Sándor alkotta kis csoport tevékenységének krónikáját iratok, közös emlékek és nem utolsósorban Borsa Gedeon szűkszavú, de egész életében folyamatosan vezetett munkanaplója alapján Wix Györgyné vetette papírra: *A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon, 1950–1952*, Bp., OSZK, 1997, 68. Ebben a száraz tények mellett a szerző szerencsésen számos szubjektív emléket, történet megörökített, amelyek nemcsak a korszak hangulatát tükrözik, hanem sok esetben ritka bepillantást engednek Borsa Gedeon személyiségébe is.

² Pályájának alakulásáról, tapasztalatairól bővebben lehet olvasni a vele készült riportokban: „... nem 8, hanem 24 órás könyvtáros akartam lenni...” = *Könyvtáros*, 1983, 11, 649–655; *Borsa Gedeon, az izzig-vérig bibliográfus = Könyvtári Figyelő*, 2016, 3, 362–376. Ez utóbbihoz Kiszl Péter és Patkósné Tóth Zsuzsanna bőséges jegyzetapparátust fűzött.

kategóriák és időrend szerint, valamint meghatározta e különböző egységek feldolgozásának mélységét, módszereit.

Felismerve a Magyar Királyság speciális történelmi helyzetét, együtt kezelte a természetes és szorosan összefüggő kulturális egységet alkotó nyelvi és területi hungarikumokat. Ennek eredményeképpen az 1473–1700 közötti időszak bemutatására hivatott *Régi Magyarországi Nyomtatványok* – erényt kovácsolva a hazai könyvanyag szerencsésebb nemzetekkel szembeni szükségéből – egy rendkívül alapos, tudománytörténi repertóriummá, művelődéstörténi enciklopédiává bővült. Talán e vállalkozást tekintette „fő művének”. Az általa alkotott cím minden egyes szava mögött alaposan átgondolt koncepció és a tárgykör pontos meghatározása áll. A szakmai igényesség és a reális megvalósíthatóság bölcs összeegyeztetése biztosította, hogy ez a munka töretlenül haladhatott előre, és lényegében csupán egyetlen kocka hiányzik a befejezéséhez.

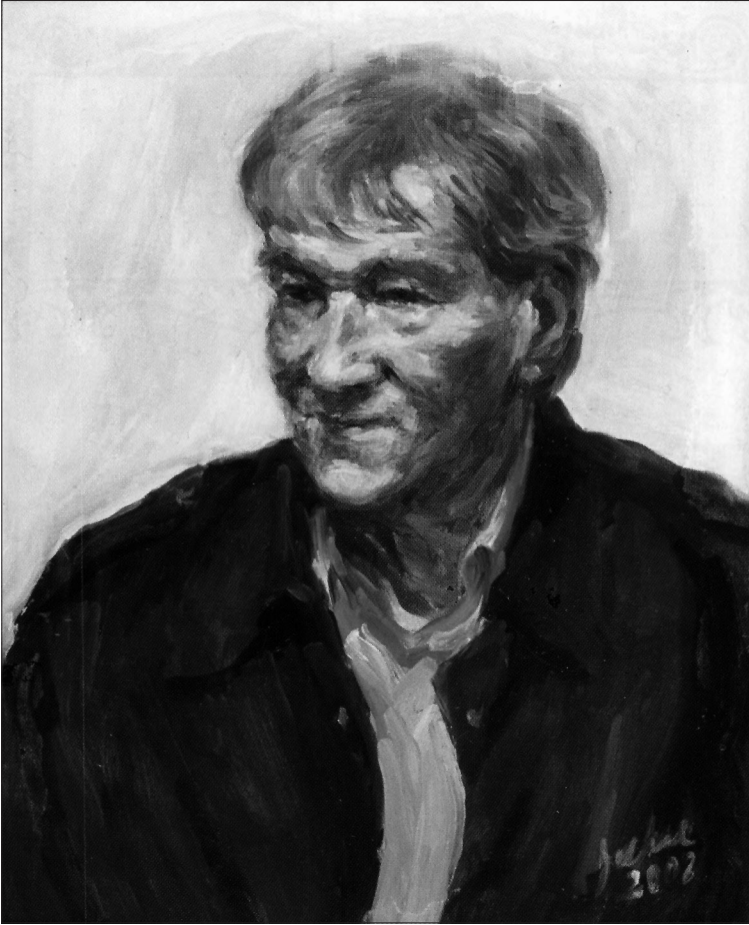
1971-ben szerkesztésében jelent meg e retrospektív nemzeti bibliográfia első kötete (1473–1600), a második kötetnek (1601–1635) is egyik szerkesztője és szerzője volt. Nyugdíjba vonulását követően sem szakadt el az RMNy-munkálatoktól. A harmadik és negyedik kötetet folyamatos lektorálásával támogatta, de a megjelenés alatt álló ötödik kötetet is segítette tanácsaival. A pontosan lefektetett és végigvitt tudományos módszerek egyik keveset emlegetett eredménye, hogy az RMNy koncepcióját nehezen támadhatták volna a korabeli hazai és szomszédos országokbeli kultúrpolitika törekvései.

Szintén a realitásra törekedve az 1701–1800 közötti időszak feldolgozására első lépésben „csupán” Petrik Géza könyvészetének pótkötetekben való kiegészítését tervezte nagyszabású adatgyűjtésre alapozva. Hasonlóan jártak el a magyarországi szerzők külföldön megjelent publikációit tartalmazó RMK III pótlásai esetében – az eredeti időkorban és a 18. század tekintetében is –, amelynek szintén ő volt a „spiritus rectora”. Szintén e rendszer részeként tervezte meg, és ösztönözte a munka lehető legpontosabb, legszakyszerűbb elvégzéséhez szükséges segédletek és „segéd tudományok” megvalósulását. Ezek közül talán a legfontosabb – a roppant töredékesen és adathiányosan fennmaradt – magyar nyomtatványanyag meghatározásához nélkülözhetetlen betűtípus-kutatás, amelyhez sikerrel adaptálta az ősnymtatványok meghatározására alkalmazott betűtípus-vizsgálati módszert (*Hungarica typographia*). De megemlíthető a régi magyar szerzők névsorának összeállítása, amely a személyi hungarikumok gyűjtésének alapját képezi (RMSz). Szintén ő szorgalmazta a hazai nyomdahelyek és nyomdászok nevének szabványosítását célzó *Clavis typographorum Hungariae 1473–1948* című elektronikus adatbank létrehozását is.

Koncepciója kialakításához széleskörűen áttekintette, és alkotó módon felhasználta a legfrissebb, legmodernebb külföldi példákat. Maga is új, később mások által is használt ötletekkel járult hozzá a nemzetközi bibliográfiai gyakorlathoz (pl. az RMNy címlapfotókat közöl, a címek nehézkes és sok hibalehetőséget adó tipográfiai tükröztetése helyett). Az új, a munkát segítő, gyorsító, pontosító módszerekre való nyitottság egész pályáját jellemezte. Hamar meglátta a lehetőséget a számítógép sokoldalú felhasználásban, vagy például a betűtípus-kutatás területén a gyors, olcsó, mérethelyes másolást lehetővé tevő xerox használatában. Módszertani cikkeiben kidolgozta e vállalkozások folytatásának, modernizálásának ma is aktuális, több esetben egyelőre megvalósításra váró terveit.

A hatalmas vállalkozás teljesíthetőségét biztosította az is, hogy nemcsak kiváló szerkesztőgárdát vett maga mellé, hanem gondoskodott újabb generációk munkába való bevonásáról és kineveléséről is. Az oktatásban való rendszeres részvétel nélkül is iskolateremtő személyiség volt. Mindig lehetett hozzá kérdéssel fordulni, és ő nem sajnálta az időt, hogy hatalmas, és immár pótolhatatlan tapasztalata alapján válaszoljon, sőt új szempontokra, lehetőségekre hívja fel a hozzá forduló figyelmét. Az RMNy összeállítása nagyfokú csapatmunkát kívánt, már akkor is, amikor ez még nem volt általános munkamódszer. Ő ugyan „primus”-ként, de magát mindig „inter pares”-nek tekintve, adott esetben a szakmai kritikát is elfogadva vett részt e csapat munkájában.

Nyolcvannyolc éves koráig naponta bejárt az Országos Széchényi Könyvtárba, de azt követően is tanítványai, munkájának folytatói egészen a legutóbbi időkig élvezhették segítségét.

Jeckel Ferenc: Borsa Gedeon (1923–2022) portréja³

Már az államosított könyvtárak feldolgozásakor is kapcsolatba került a könyvtörténettel, azon belül különösen a régi nyomtatványokkal. A hatalmas és sürgető munka által megengedett szűk időben alapvető humán műveltségére alapozva képezte magát – munkatársaival együtt – Fitz József eligazításain, de legfőképp a kezén átmenő – túlzás nélkül állítható – tízezres nagyságrendű könyvanyag által. A sok szempontból úttörő jellegű RMNy-munkálatok pedig még elmélyültebb könyv- és nyomdászattörténeti kutatásokat kívántak meg. 1954-től kezdve több mint négyszáz tanulmánya jelent meg önálló kötetben, illetve hazai és külföldi szakfolyóiratokban. Egyik legfontosabb fóruma a *Magyar Könyvszemle* volt, ahol 1955-től publikált rendszeresen. Az 1961 és 2001 közötti negyvenegy évfolyam mindegyikében megjelent legalább egy, de általában két-három írása: tanulmányok, kutatási beszámolók, módszertani közlemények, ismertetőik. Emellett természetesen az *Országos*

³ *Fata libelli, A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére irták barátai és tanítványai*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK, 2003, 5.

Széchenyi Könyvtár Évkönyvét, vagy épp az *Irodalomtörténeti Közleményeket* is számos írással gyarapította. A nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódását jelzik többek között a patinás *Gutenberg Jahrbuch*-ban közölt tanulmányai.⁴ Egyik szakmai, módszertani filozófiája – amint ő maga emlegette – a „mélyfúrás” volt: szűk, jól körülhatárolt területen a lehető legmélyebbre hatolni az anyagban. Módszeresen és elmélyülten végzett kutatásainak köszönhetően addig ismeretlen szövegekkel (pl. nyelvemlékek vagy az 1560-ban megjelentetett első protestáns énekeskönyv stuttgarti unikális példányának felfedezése stb.), ismeretlen kiadásokkal vált gazdagabbá irodalomtörténet-írásunk. Nagyon alapos mikrofilológiai kutatásai jelentősen módosították az első magyarországi nyomdáról és nyomdászáról, Hess Andrásról eddig kialakult képet. E tárgyban született eredményeit önálló kötetben is közreadta. Azt lehet mondani, szinte nincs olyan 16–17. századi magyarországi nyomda, amelynek vonatkozásában ne lettek volna új felismerései. Nemcsak a nemzeti, hanem az európai nyomdázattörténetnek is kiváló, világszerte elismert szakértője volt. Számos 15. századi ősnymotvány és 16. századi antikva felfedezése és meghatározása fűződik a nevéhez. Megbecsült tekintélyként kérték ki tanácsát az ősnymotvány-világkatalógus szerkesztői (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*) a német nyelvterület antikva-cenzusának (*Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*) szakértői, valamint a bécsi nyomtatványok vonatkozásában a bécsi Österreichische Nationalbibliothek munkatársai. Utolsó nagyobb munkája épp ez utóbbi gyűjtemény 14 kötetes antikvakatalógusának elkészítése volt. Az általa összeállított *Clavis typographorum librorumque Italiae* az egyik legtöbbet használt kézikönyve az olasz könyvtárosoknak, és e munkájának köszönhetően neve fogalom Itáliában is. Nemzetközi elismertségére legyen elegendő felemlíteni a 80. születésnapjára kiadott tanulmánykötetben⁵ megjelent írásokat, de főképp az elején közölt, nemcsak a határon túli magyar kutatóktól, hanem a tudományterület kiválóságaitól – Németalföldtől Németországon és Ausztrián át egészen Olaszországig, sőt az Egyesült Államokig – származó kéttucatnyi elismerő, baráti és szakmai köszöntést.

A bibliográfiai és tudományos munkában egyaránt az az elv vezérelte, hogy „csak minőségi munkát érdemes végezni”. 1972-ben megkapta az Akadémiai Díjat, 1980-ban a Szabó Ervin-emlékérmét, 1993-ban a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztje polgári tagozatát, 2003-ban a Széchenyi Ferenc-díjat, 2005-ben a Magyar Örökség Díjat, 2014-ben pedig a Széchenyi-díjat. A nemzeti könyvtár 2012-ben bibliothecarius emeritus címmel ismerte el több évtizedes szolgálatát.

Szellemi frissességét, új módszerekre, eredményekre nyitott gondolkodását, bámulatos munkaképességét nagyon sokáig megőrizte. Különleges ember volt! Talán minden tanítványa, hozzá forduló kollégája nevében kijelenthető, hálásak vagyunk, hogy mellette ülhettünk, kérdezhettünk tőle, megfogadhattuk tanácsait, meghallgathattuk tapasztalatait, javaslatait. Azt hiszem, szakmánk minden művelője számára nagy, szinte lehetetlennek látszó, de nemes feladat magát hozzá mérve, az ő szellemében és igényességével végezni munkáját, hivatását, illetve folytatni, befejezni, kiegészíteni az általa eltervezett, de nem a saját dicsőségére elkezdett munkát.

Isten nyugosztalja Borsa Gedeont, Isten nyugosztaljon, Gida (bácsi)!

PERGER PÉTER

⁴ *Könyvtörténeti írások, I–IV*, szerk. P. Vásárhelyi Judit, Bp., OSZK, 1996–2000, 474, 462, 546, 420; *Újabb könyvtörténeti írások*, szerk. Szvorényi Róbert és P. Vásárhelyi Judit, Bp., Argumentum, OSZK, 2018 (A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetei, 10), 220. Ez utóbbi végén műveinek bibliográfiája is megtalálható.

⁵ *Fata libelli* 2003, i. m. 398.